

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІДЕЇ, ПОСТАТІ, ЕТАПИ БОРОТЬБИ

Ярослав Богдан (*Тернопіль*)

ТЕРНОПІЛЬЩИНА В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна (1914–1918 рр.) стала однією з наймасштабніших катастроф початку ХХ ст., спричинивши глибокі політичні, соціально-економічні та культурні зміни в Європі. Українські землі, розділені між двома великими імперіями – російською та Австро-Угорською, – опинилися в центрі воєнних дій. Тернопільщина, яка входила до складу Австро-Угорщини, мала особливо важливе стратегічне значення. Через її територію проходили головні шляхи, що з'єднували Галичину з Наддніпрянською Україною та центральною Європою. Це зумовило надзвичайну інтенсивність воєнних дій у краї, значні руйнування та глибокі суспільні трансформації.

З початком війни у серпні 1914 р. Тернопільщина опинилася в зоні активних бойових дій між австро-угорською та російською арміями. Під час Галицької битви (серпень-вересень 1914 р.) російські війська здобули значну перемогу, внаслідок якої австро-угорські війська були змушені відступити, а територія краю опинилася під контролем Російської імперії. Місто Тернопіль окупували у вересні 1914 р. і воно стало важливим тиловим центром російської армії.

У 1915 р. Центральні держави здійснили Горлицький прорив, який призвів до відступу російських військ і повторного встановлення австро-угорської влади. Територія краю опинилася в умовах фронтової нестабільності, адже лінія бойових дій проходила неподалік. У 1916 р. під час Брусилівського прориву частина Тернопільщини знову була охоплена наступом російської армії. У 1917 р. воєнні дії тривали з перемінним успіхом, а край фактично залишався прифронтовою зоною до завершення війни.

Постійна зміна лінії фронту, переміщення військових частин і часті бої спричинили масові руйнування населених пунктів, інфраструктури та господарських об'єктів. Міста та села зазнавали артилерійських обстрілів, спустошення й підпалів. Однією з ключових цілей російської влади було послаблення позицій українського національного руху. Закрито українські культурно-освітні товариства, зокрема «Просвіту», заборонено друк української преси, вилучено національну літературу з бібліотек та шкіл. Греко-Католицька Церква зазнала переслідувань, значна частина духовенства була депортована до внутрішніх губерній імперії. Натомість активно насаджувалося православ'я, відновлювалися закриті раніше православні громади, організовувалися місії та церковні братства.

Після повернення австро-угорської влади у 1915 р. почалося часткове відновлення адміністративних структур. Проте через складну ситуацію, цивільна влада мала обмежені можливості, а реальне керівництво краєм здійснювали військові комендатури. Значна частина населення залишалася під військово-поліцейським контролем.

Економічне життя Тернопільщини зазнало глибокої дестабілізації. Сільське господарство, що було основною сферою зайнятості населення, занепало через мобілізацію працездатних чоловіків, реквізиції продовольства та худоби, руйнування угідь. Значні площі ріллі перетворилися на поля боїв, що унеможливило їх використання для посівів.

Промисловість краю, яка й до війни була слабо розвиненою, практично зупинилася. Частину підприємств закрили або евакуювали, інші були

зруйновані. Транспортна система, особливо залізниця та мости, зазнала суттєвих ушкоджень. Торгові зв'язки між населеними пунктами розірвалися, що спричинило дефіцит продовольства та товарів першої необхідності.

Війна супроводжувалася масштабними реквізиціями – як австро-угорська, так і російська влада вилучали продукти, худобу, будівельні матеріали та інше майно для потреб армії. Населення змушене було виконувати трудові повинності, зокрема будувати оборонні споруди та шляхи постачання.

Війна зумовила значні людські втрати. Значна частина чоловіків була мобілізована до армій Австро-Угорщини та росії, багато з них загинули на фронтах або потрапили в полон. Високими були втрати серед цивільного населення через бойові дії, епідемії (зокрема тифу та грипу), голод та важкі умови життя.

На території краю перебували тисячі біженців і переміщених осіб. Частина населення евакуювалася вглиб Австро-Угорщини або російської імперії. Це призвело до істотних змін у демографічній структурі: зменшилася кількість працездатного населення, зросла частка жінок, дітей і людей похилого віку. Повоєнне відновлення краю вимагало значних зусиль, зокрема у сфері повернення біженців, розмінування територій, відбудови зруйнованої інфраструктури та відновлення сільського господарства.

Культурна діяльність у роки війни зазнала обмежень. Закриття українських організацій, репресії проти інтелігенції та переслідування Греко-Католицької Церкви суттєво послабили національний рух. Релігійна сфера стала об'єктом боротьби між двома імперськими режимами. Російська влада намагалася утвердити православ'я, тоді як австро-угорська підтримувала відновлення позицій Греко-Католицької Церкви після повернення території. Це спричиняло напруження між конфесіями, а також впливало на ідентифікаційні процеси серед місцевих громад.

Таким чином, Перша світова війна стала для Тернопільщини періодом глибоких потрясінь. Регіон опинився в центрі стратегічних військових операцій, що призвело до значних матеріальних руйнувань та людських втрат. Зміна політичних режимів – від австро-угорського до російського й знову – зумовила глибокі трансформації в адміністративному устрої, соціально-економічному та культурному житті.

Наслідки війни мали довготривалий характер. Економічна розруха, демографічні втрати, руйнування інфраструктури та послаблення інституцій створили складні умови для відновлення регіону в повоєнний період. Водночас війна сприяла зростанню національної свідомості українців, поширенню ідей самостійності та державності, що стало одним із важливих чинників формування Західноукраїнської Народної Республіки у 1918 р.

Дослідження досвіду Тернопільщини в роки Першої світової війни дає змогу глибше зрозуміти механізми соціальних змін у кризових умовах, вплив війни на регіональні спільноти та історичні передумови національного відродження в Галичині на початку ХХ ст.

Андрій Сова (Львів)

«З ВІЙНИ НА ВІЙНУ»: ВІЙСЬКОВИЙ ШЛЯХ СТЕПАНА ГАЙДУЧКА (1914–1918)

13 березня 2025 р. минуло 135 років від дня народження Степана Гайдучка (13.03.1890 р., село Підтемене (тепер Львівський р-н Львівської обл.) – 15.03.1976 р., Львів) – професора українського тіловиховання, громадського та культурно-просвітнього діяча, журналіста, редактора, фотомитця, вояка Галицької армії, лікаря, спортсмена, одного з перших українських фахівців з